որ խնդրէ առնու։ Արդ աղաչեմ զհանդիպողդ այսմ տառի՝ յիշման արժանի վարկ-ջիք զանարժան գրիչս զՍոսթենէս կրաւնաւոր. եւ զիման ամենայն, զհայրն իմ զՊետրոս Քահանայ, եւ զմայրն իմ զՃուհար, եւ զեղբայրն իմ զՄելքիսեդեք եւ զՌստակէս, այլ եւ զԹադէոս եւ զվարդան զփոխեցեալսն առ Քրիստոս, եւ զամենայն արեան մերձակայս զկենդանիս եւ հանգուցեալս, յիշման առնել արժանի առաջի անմահ զենլոյն Քրիստոսի, զի որ առատն է ի տուրս բարեաց եւ նախախնա(ամ)ող յամենայնի՝ անպարագրելի ողորմած գթութեամբն իւրով, զթասցի ի մեզ եւ ողորմեսցի ի միւսանգամ գալստեանն իւրում։ Կատարեցաւ սա յաշխարհս Ղրիմ կոչեցեալ ի հոյակապ եւ հռչակաւոր քաղաքիս՝ Ղրիմ յորջորջեալ, ի վեհագոյն տիրական իշխանութիւնն Տեառն Մխիթարայ յարհիական Եպիսկոպոսութիւնն տէր Ստեփանոսի, ի պետութիւնն Ճանիպէկ Ղանին, եւ յիշխանութիւնն պարոն Տուրային։ Ի թուականութեանս հայոց ՉՂԵ (=1348) Յուլիս Ի. եւ որ ցաւակցաբար յիշեսցէ զի սմա յիշատակեալք եւ ինքն յիշեալ լիցի ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ որ է աւրհնեալ յաւիտեանս ամէն։ Բայց եղեւ վերջին զրաւ սորա ի նորաւանս Տապարաղըլ կոչեցեալ ընդ հովանեաւ սրբոյն Թէոդորոսի զաւրավարի եւ այլ սրբոցս, կազմեցաւ ձեռամբ Մելքիսեդ ի սուտ անուն Քահանայի յիշման աղաչեմ արժանի համարել սեռիս, եւ մի՛ անտես առնել եւ կամ մոռանալ եւ փոխարէնն ի Տեառնէ հատուսցի, ամէն. եւ որ զամէ՛նն ասէ։

19. Թղ. 481բ. (Մատենիս գրչէն) Վերստին ստացաւ զտառս Աստուածաւանդ հոգիպարգ եւ սպիտակափառ գերալրացեալ, ի տեսակս տենչման բաղձալի, ... զամենայն տաւնս յիշատակի՝ Տեառն եւ տիրակա՛նացն։ Արդ ի ժամանակս յետին եւ յոյժ անբարի, ցանկացող եղեալ այսմ Աստուածարեր եւ տէրունական կտակիս՝ ցանկալի եւ գովելի ոմն բարլ մանուկ՝ տիպարդ եւ չնորհալի ի համայն նմանիս իւր Յովհաննէս կոչեցեալ՝ ըստ տեսութեան Յովսեփայ, Սողոմոնի եւ Դանիէլի ի տես մանկութեան զարգացեալ՝ վեհ իմաստութեամբ՝ զվերինն խորհելով ուր տէրն է փառաց եւ յամենայն կենցաղավարութիւնն իւր բաղձանօք տենչայր սմա յամենայն սրտէ եւ յամենայն զօրութենէ, իսկ նախնի աւրհասականն մեր՝ պատահեալ նմա, ի ծաղկածին ժամանակին եւ ի վարդափթիթ տեսակին՝ յորում վայելչանայր ամենայն մերձակայից՝ այլ եւ անմերձից, յորում ժամանակի եւ ինքն ծանեաւ զվերափոխումն իւր՝ յուսայնութեանցս ի ճշմարտութիւնն, ի մահու ի կեանսն, յապականութենէս՝ յանապականութիւնն, ի վշտացս եւ ի միշտ հեծեծանացս՝ յերանական ուրախութիւնն, ապաւինեցաւ ի յոյսն ամենեցուն եւ յապաւէն ամենայնի, եւ ի նախնի ցանկացեալս իւր, զամենայն զգոյս իւր վիճակեցոյց յաղագս սորին ստանալոյ՝ զաւակ զսա ի Սիոն անջնջելի յիշատակ եւ ընդունակ յԵրուսաղէմ։ Իսկ այն որ զկամս երկիւղածաց իւրոց առնէ եւ մինչչեւ կարդան առ նա՝ աւասկ եմ ասէ եւ խնդրողացն՝ տայ, եւ հայցողացն... եւ բախողացն՝ բանայ զկենացն մուտ... ելից այժմ զփափաք ցանկութեան նորայ, եւ նմա զսա անկողոպտելի...։ Արդ՝ որք հանդիպիք սմա վերծանելով կամ դաղափարելով, հայելով կամ նկատելով յիշեսջիք ի մաքրափայլ եւ ի մեղսաքաւիչ յաղաւթս ձեր զյիշատակեալս ի սմա զտիպարդն զՅովհաննէսն զբազմաց պիտանին եւ զյանկալին. այլ եւ զվչտագնեալ եւ զաղեկոծեալ զսրտակսկիծ զարտասրախարշ զհառաչական եւ զհեծեծակենցաղ զծնողս նորա եւ զընաւին սեռս իւր զհայրն իւր զպարոն Պաւղոսն եւ զմայրն իւր զԱւագ տիկինն, զզաւակն իւր զԳրիգորն, զկենակիցն իւր զԳուհար տիկինն, եւ զքոյրն իւր զՄարգրիտն, զեղբայրն իւր զԼուսերն զՇնոփորն զՍարգիսն, զքոյրս նորա զԾաղիկն զՄարիանէն զՃուհարն, զՏիրամայրն, եւ զԵղիազարն, զքեռիսն իւր զՅակորն, զՍիրաւագն, եւ զփոխեալս առ Քրիստոս զԱմենաւագն եւ զՏաւնիկն, զՍիմէոն բայիսն զարեան ազգայինն իւր, զփեսայս նորա զԱւագն եւ զՂրիմշահն, զսպասաւոր Սէթն, զՈստիանէ փոխեալն եւ եւ զաղբերացն զԱզիզն, եւ զնախնի հաւսն իւր զՇահերն, եւ զՇնոփորն եւ զհօրեղբայրն իւր զեղիազար Քահանայ...։ (Այսպէս՝ կրկին անգամ կը յիշատակուին Յովհաննէսեան եւ իւր պարագայք՝ եւ ապա) Եղեւ կատարումն յիշատակի սորա ի հայրապետութեան Տեառն Մխիթարայ եւ արհիական եպիսկոպոսութեան Տէր Ստեփանոսի, ի Ղանուքիւն Ճանի պէկին, յարամական առաջնորդութիւն պարոն Տուրային, ի նահանգս Ղրիմ կոչեցեալ, յաւանս նորաշէն Տարապաղըլ յորջորջեալ, ընդ հովանեաւ սրբոյն Թէոդորոսի լուսեղէն տաճարի եւ այլ սրբոցս ի թուականութեանս Հայոց ՉՂԸ (=1349) ի Մարտի Ի. որ է հասարակաց։ Յեկեղեցական առաջնորդութիւն Տիրատուր Վարդապետին, եւ Կիրակոս Վարդապետի, եւ Աւետիս խոտակիրակոս Վարդապետի, եւ Աւետիս խոտակիրակոս Վարդապետի, եւ Աւետիս խոտակիրակոս Վարդապետին, որոց աղօթիւքն յիշեալ լիցի Յոճարակին, որոց աղօթիւքն յիշեալ լիցի Յոճարակին, որոց աղօթիւքն յիշեալ լիցի Յոճարակին ի խնամս Քրիստոսի Աստուծոյ։ (Մնացեալն անընթեռնելի)։

20. Թղ. 483բ. (Համառօտ յիշատակարան մը եւս յիշեալ Յովհաննէսի մասին, եւ ստորագրութիւն՝ բայց բոլորովի անընթեռնելի)։

21. Թղ. 483բ. (Նորագոյն գրիչ) Զվերջին ստացաւդ սուրբ կտակիս, որ ստացաւ զսա, ի հալալ արդեանց իւրեանց զպարոն Եսապէկն, եւ զհայրն Եմնատինն եւ զմայրն իւր Թուղտարն, եւ զորդին իւր Սքանդարն, որ ստացան իւրեանց յիշատակ, ի զուտն սուրբ Գէորգայ, Աստուած յիշողացն եւ յիշեալոցն առ հասարակ ողորմեսցի ամէն, եղիցի եղիցի, եւ յորժամ յիշատակն կարդան ասեն միարան հայր մեր որ ... ի Պուրսայ քաղաք։

22. Թղ. 490բ. (Վերջին նոր եւ սպիտակ թղթին վրայ օտար գրիչ) Արդ՝ երես անկեալ պաղատիմ հանդիպողացդ՝ յայսմ ծաղ

255բ. Յովհաննէս (իրք չնացեալ կնոջ՝ եաեւը թղ. 258ա):

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ.

Թղ. 79ա. (գրչէն) «Ով եղբայր յիշեա զմեղաւոր գրիչս զսուտանուն Մարտիրոս քահանայս»:

Թղ. 125բ. «Ով սուրբ, զՄարտիրոս գրիչս յիշեա առ Քրիստոս»:

Թղ. 203բ. «Ով սուրբ հայր եւ եղբայր, յորժամ ընթեռնուս զսուրբ Աւետարանս բոլորով սրտիւ յիշեա զիս զանարժան եւ զանպիտան գրիչս զՄարտիրոս քահանայ եւ զհայրն իմ զՍահակ քահանայ եւ զմայրն իմ զՄինայ եւ զեղբայրն իմ զտէր Դաւիթ արքեպիսկոպոս Խարբերդու եւ զհամաւրէն նընջեցեալսն իմ եւ Աստուած զքեզ յիշէ իւր սուրբ արքայութեանն ամէն: Աւրհնեալ է Աստուած:

Թղ. 204ա. (տարբեր գրով) Տէր մահտեսի տէր Օվանէսս գրեցի այս գիրս, աղաղակեմ առ Տէր Իսուս, որ մնամ կարդաս եղբար սիրուն, անուշ սրտով ողորմեա տուր, տէրըս չի իշէ քոյ անցելուս: Թ. (Ռ)ՄԾԼԻՆ Ունվարի Գ.ին սուրբ Ակորայ առաքեր տէր Օվանէս քաղաքն Խարբերդու մականուն Մեճորենց»:

Թղ. 258բ. (գրչին գրով) «Տէր Աստուած ողորմեա ինձ Մարտիրոս գրչի եւ իմոցն ամենայնի»:

Թղ. 259ա. «Դարձեալ յիշեսջիք յերկնաթռիչ աղօթս ձեր զՄեծկերացի մելիք Ամիշան եւ զկողակիցն իւր եւ զորդի Տաւնապետն եւ զԱյլահվերտին եւ զթոռանքն զիրոքը Ամիրշան եւ զտէր Առաքել կուսակրաւն եւ սրբասնունդ արեղան, որ ստացաւ զսուրբ Աւետարանս ի յարդար վաստակոց իւրոց եւ եդ յիշատակ ի զուտն սուրբ Ցակոբայ ի գեղն Վարդանաւիջ յիշատակ իւրն եւ ամենայն վերոյ գրեալ ազգականացն ի թվին ՌՃԺ Ցունուարի ամսոյ ԺԳ.ի ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ: Վասն որոյ հանդիպաւղք սուրբ Աւետարանիս ասացէք անյապաղ Աստուած ողորմի եւ զձեզ յիշողացդ եւ մեզ յիշելոցս առ հասարակ ողորմեսցի ամէն: Հայր մեր»:

Թղ. 259բ. «Փառք անսկզբնական եւ անսկիզբն ամենայնի անեղ էին եւ գոյացուցիչ բնաւից, անվախճան եւ անսահման էին, սահմանիչ եւ կատարումն բոլոր էիցս միակին եղակի եւ միում աստուածութեան, որ անշարժ գոլով շարժէ զարարածս ի կեանս եւ ի փրկութիւն, էից էակն եւ կենդանեաց կեանքն, որ անփոփոխ գոլով միշտ էութեան, անեղը եւ անվայրապակ, լրումն եւ բովանդակիչ ամենայնի, որ յամենայնս է եւ յամենայնէ անհաս է, որպէս իմաստունս եւ ի բոլորս եւ ինքն ոչ մասն եւ ոչ բոլոր, որպէս թէ զմասն եւ զբոլոր զամենայն ինքն ունելով եւ կրէ զամենայն բանիւ զաւրութեան իւրոյ, զերալիր գոլով ընու զամենայն եւ անհաս է յամենայնէ, որում բան եւ իմաստութիւն եւ լեզու տուեալ բոլոր էիցս, ի բոլոր էից հանցուք աւրհնութիւն եւ փառս Հաւր եւ Որդւոյն եւ Հոգւոյն սրբոյ, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:

Իսկ չորից աւետարանչացն խորհուրդ բազմաւրինակ իմն ցուցմամբ տեսանի ... (կը մնայ թերի):

2.

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

ԹՈՒՂԹՔ 234: ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 27×18 ԳՐՈՒԹԻՒՆ 19·5×11·5 երկսիւն: ՏՈՂՔ 23: ԹԵՐԹՔ 20, նշանակուած, իւրաքանչիւրոյ 12 թուղթ: ՆԻՒԹ՝ թուղթ տկար, թխորակ: ԿԱԶՄ տախտակ, կաշեպատ, ամուր շատ մը կտոր կտոր արծաթեայ թիթեղներով եւ խաչերով, նաեւ ապակեայ քարերով զարդարուն: ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿ չունի: ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւական լաւ մնացած, սակայն ջուր տեսած եւ նաեւ գործածութենէ սեւցած, նաեւ փիչ մը ցեցակեր: ԳԻՐ բոլորգիր, յստակ խոշոր: ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմրագիր: ԶԱՐԴԱԳԻՐԲ թոչնագիր, գունեղ եւ պարզ: ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԲ սովորական բաներ. գոյնզգոյն, նաեւ մարդազարդեր: ԿԻՍԱԽՈՐԱՆՔ չունի: ԽՈՐԱՆՔ թղ. 4ա, 72ա, 112ա, 177ա, երփնեբանգ, անշուք: ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 1ա–3ա, 111ա–բ, 176ա–բ, եւն: ՆԿԱՐՔ տեղ ձգուած Աւետարանիչները գծելու: ԳՐԻՉ Փիլիպպոս Սարկաւագ: ՏԵՂԻ Տարօն: ԺԱՄԱՆԱԿ ՌԻԼ (1579): ՏԷՐ Յովհաննէս երէց: ԿՆԻՔ թղ. 2ա, 200ա, անընթեռնելի: ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ թղ. 230բ, 233ա: ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ կը գտնուի Բէյրութ, Վեղարաւորներու վանքի մատենադարանին մէջ: Բերուած է Խարբերդէն Հ. Լուսի Խարբերդցիին միջոցով, որուն տուած է զայն հայ կաթողիկէ մը, որ թուրքէ մը զայն ստացած է:

Մատեանս է Աւետարան, ուր կան՝ Թղ. 4ա–71բ. Մատթէոս, Թղ. 72ա–110բ. Մարկոս, Թղ. 175բ. Ղուկաս, Թղ. 177ա–230բ. Յովհաննէս. Իրք չնացեալ կնոջ եաեւը՝ Թղ. 230ա–բ:

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ.

Կողքին վրայ եղած խաչերէն մէկուն վրայ կայ՝ «Յիշատակ է սուրբ խաչս Դշօին որդուն Հօնասին», ուրիշի մը վրայ՝ Յիշատակ է Տախուրին Թվ. ՌՃԿԳ է», ուրիշ մը՝ «Ի դուռն սուրբ Աստուածածնայ Թվին ՌԲԴ-ին յիշատակ է Պաղտասարի կողակցուն Կիլին յիշատակ է Պաղտասարի կողակցուն Կիլին որդուն Վարթերին»(?): Խաչերու թեւատին որդուն Վարթերին» (?): Խաչերու թեւերուն վրայ եւս գրութիւններ կան, մին ՌՄՂ թուականէն:

Թղ. 111ա. «Ով սրբասէր ընթերցող զանպիտան գրչս զսուտանուն սարկաւագն յիշեսջիք զիս զանարժան եւ զանպիտան գրիչս զՄարտիրոս քահանայ եւ զհայրն իմ զՍահակ քահանայ եւ զմայրն իմ զՄինայ եւ զեղբայրն իմ զտէր Դաւիթ արքեպիսկոպոս Խարբերդու եւ զհամաւրէն նընջեցեալսն իմ եւ Աստուած զքեզ յիշէ իւր սուրբ արքայութեանն ամէն: Աւրհնեալ է Աստուած:

Թղ. 204ա. (տարբեր գրով) «Տէր մահտեսի տէր Օվանէս գրեցի այս գիրս, աղաղակեմ առ Տէր Իսուս, որ մնամ կարդաս եղբար սիրուն, անուշ սրտով ողորմեա տուր, տէրըս չի իշէ քոյ անցելուս: Թ. (Ռ)ՄԾԼԻՆ Ունվարի Գ.ին սուրբ Ակորայ առաքեր տէր Օվանէս քաղաքն Խարբերդու մականուն Մեճորենց»:

Թղ. 258բ. (գրչին գրով) «Տէր Աստուած ողորմեա ինձ Մարտիրոս գրչի եւ իմոցն ամենայնի»:

Թղ. 259ա. «Դարձեալ յիշեսջիք յերկնաթռիչ աղօթս ձեր զՄեծկերացի մելիք Ամիշան եւ զկողակիցն իւր եւ զորդի Տաւնապետն եւ զԱյլահվերտին եւ զթոռանքն զիրոքը Ամիրշան եւ զտէր Առաքել կուսակրաւն եւ սրբասնունդ արեղան, որ ստացաւ զսուրբ Աւետարանս ի յարդար վաստակոց իւրոց եւ եդ յիշատակ ի զուտն սուրբ Ցակոբայ ի գեղն Վարդանաւիջ յիշատակ իւրն եւ ամենայն վերոյ գրեալ ազգականացն ի թվին ՌՃԺ Ցունուարի ամսոյ ԺԳ.ի ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ: Վասն որոյ հանդիպաւղք սուրբ Աւետարանիս ասացէք անյապաղ Աստուած ողորմի եւ զձեզ յիշողացդ եւ մեզ յիշելոցս առ հասարակ ողորմեսցի ամէն: Հայր մեր»:

Թղ. 259բ. «Փառք անսկզբնական եւ անսկիզբն ամենայնի անեղ էին եւ գոյացուցիչ բնաւից, անվախճան եւ անսահման էին, սահմանիչ եւ կատարումն բոլոր էիցս միակին եղակի եւ միում աստուածութեան, որ անշարժ գոլով շարժէ զարարածս ի կեանս եւ ի փրկութիւն, էից էակն եւ կենդանեաց կեանքն, որ անփոփոխ գոլով միշտ էութեան, անեղը եւ անվայրապակ, լրումն եւ բովանդակիչ ամենայնի, որ յամենայնս է եւ յամենայնէ անհաս է, որպէս իմաստունս եւ ի բոլորս եւ ինքն ոչ մասն եւ ոչ բոլոր, որպէս թէ զմասն եւ զբոլոր զամենայն ինքն ունելով եւ կրէ զամենայն բանիւ զաւրութեան իւրոյ, զերալիր գոլով ընու զամենայն եւ անհաս է յամենայնէ, որում բան եւ իմաստութիւն եւ լեզու տուեալ բոլոր էիցս, ի բոլոր էից հանցուք աւրհնութիւն եւ փառս Հաւր եւ Որդւոյն եւ Հոգւոյն սրբոյ, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:

Իսկ չորից աւետարանչացն խորհուրդ բազմաւրինակ իմն ցուցմամբ տեսանի ... (կը մնայ թերի):

2.

ԱՒԵՏԱՐԱՆ

ԹՈՒՂԹՔ 234: ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 27×18 ԳՐՈՒԹԻՒՆ 19·5×11·5 երկսիւն: ՏՈՂՔ 23: ԹԵՐԹՔ 20, նշանակուած, իւրաքանչիւրոյ 12 թուղթ: ՆԻՒԹ՝ թուղթ տկար, թխորակ: ԿԱԶՄ տախտակ, կաշեպատ, ամուր շատ մը կտոր կտոր արծաթեայ թիթեղներով եւ խաչերով, նաեւ ապակեայ քարերով զարդարուն: ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿ չունի: ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւական լաւ մնացած, սակայն ջուր տեսած եւ նաեւ գործածութենէ սեւցած, նաեւ փիչ մը ցեցակեր: ԳԻՐ բոլորգիր, յստակ խոշոր: ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմրագիր: ԶԱՐԴԱԳԻՐԲ թոչնագիր, գունեղ եւ պարզ: ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԲ սովորական բաներ. գոյնզգոյն, նաեւ մարդազարդեր: ԿԻՍԱԽՈՐԱՆՔ չունի: ԽՈՐԱՆՔ թղ. 4ա, 72ա, 112ա, 177ա, երփնեբանգ, անշուք: ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 1ա–3ա, 111ա–բ, 176ա–բ, եւն: ՆԿԱՐՔ տեղ ձգուած Աւետարանիչները գծելու: ԳՐԻՉ Փիլիպպոս Սարկաւագ: ՏԵՂԻ Տարօն: ԺԱՄԱՆԱԿ ՌԻԼ (1579): ՏԷՐ Յովհաննէս երէց: ԿՆԻՔ թղ. 2ա, 200ա, անընթեռնելի: ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ թղ. 230բ, 233ա: ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ կը գտնուի Բէյրութ, Վեղարաւորներու վանքի մատենադարանին մէջ: Բերուած է Խարբերդէն Հ. Լուսի Խարբերդցիին միջոցով, որուն տուած է զայն հայ կաթողիկէ մը, որ թուրքէ մը զայն ստացած է:

Մատեանս է Աւետարան, ուր կան՝ Թղ. 4ա–71բ. Մատթէոս, Թղ. 72ա–110բ. Մարկոս, Թղ. 175բ. Ղուկաս, Թղ. 177ա–230բ. Յովհաննէս. Իրք չնացեալ կնոջ եաեւը՝ Թղ. 230ա–բ:

գելի սուրբ Աւետարանս ի ձերում անդրաւելի ուրախութիւնդ, յիշեսջիք զսատացող սորա զբարեսէր երէցն տէր Յոհանէսն եւ զորդիքն զՅոհանէս սարկաւագն եւ զՅակոբն եւ զկողակիցն իւր եւ որ յիշէ՝ յիշեալ լիցի ի Քրիստոսէ: Դարձեալ աղաչեմ յիշել ի սուրբ աղաւթս ձեր առ հասարակ զամենայն զկենդանիսն եւ զհանգուցեալսն: Յայնմ աւուր ահեղին յականէ անուանէ կոչեսցէ զամենեսեան զվերոգրեալս ի սամա ի Քրիստոս: Եւ յաջակողմեանն դասեսցէ ընդ սուրբս եւ սիրելիս անուան իւրոյ եւ նմա փառք յաւիտեանս, ամէն»:

«Գրեցաւ սա ձեռամբ Փիլիպպոսի, աղաչեմ զընթերցողդ զի եւ զմեզ արժանի արասջիք յիշատակաւ աղաւթից ձերոց եւ զծնաւղսն մեր, զի ըստ կարի իմում չատ աշխատեցայ ի սմա: Եւ որ Տէրն ի մահուն եւ կենաց Յիսուս Քրիստոս զյիշողդդ հանդերձ յիշելով Քրիստոս յիշեսցէ իւր ամենամեծ ողորմութեամբն զծնաւղսն իմ զԱզատն եւ զՄարթին եւ զԳ. եղբարքն իմ եւ զեղ. քուերքն իմ եւ զուսուցիչն իմ զտէր Աստուածատուր եպիսկոպոս եւ ազգականն մեր հաւասար յիշելով առ Քրիստոս եւ Աստուած յիշէ զձեզ յիւր արքայութիւնն ամէն»:

«Զսատացող սուրբ Աւետարանիս զտէր Յովանէսն եւ զիւր կողակիցն զՀռիփսիմէն եւ զիւր որդիքն զՅովանէս սարկաւագն եւ զՅակոբն եւ եղբօրորդոցն Աստուածատրին զՇաղաւթին, ամէն: Եւ Սահակին, որ փոխեալն է առ Քրիստոս»:

«Յիշեցէք զՅովանէս գրիչս զդահլուէցիս»:

«Դարձեալ ողորմի ասացէք Խանդատին որ կերայկրէր զմեզ ի գրոց գրելն»:

Թղ. 233ա. (Տարբեր գրով). «Արդ զվերջին սատացող սուրբ Աւետարանիս Ըզմուռնեցի խաւճայն, որ ստացաւ զկենատու սուրբ Աւետարանս ի հալալ ընչից եւ ի արդար վաստակ: Յիշատակ իւր եւ բարի ծնողացն իւրոյ հօրն Առաքել քահանային եւ մօրն Ճուարին եւ պապուն Մարտիրոս պատուական քահանային եւ հանիկին Մանուշին եւ հօրեղբարցն Ըռըստակեսին եւ զտերն Մուլքին: Յիշեցէք զխաւճայն եւ զկողակիցն իւր զՅանգիշեցէք զխաւճայն եւ զկողակիցն իւր զՅանգատէն եւ զորդիքն զկարապետս, զՄարգարէն եւ զԳուկաս սարկաւագն: Դարձեալ յիշէն եւ զՂուկաս սարկաւագն: Դարձեալ յիշեցէք զեղբայրն զԽոճային զՄարտիրոսն եւ զկենակիցն իւր զԹուրվանդայն: Դարձեալ

© National Library of Armenia

յիշեցէք զաւագ որդին խոճային զԿարապետն եւ զկողակիցն զԳուսհարն: Ընդ սոցին առհասարակ զամենայն մերձաւորքն որ հանգուցեալ են առ Քրիստոս, լի բերանով Աստուած ողորմի ասացէք եւ որք յիշեն՝ յիշեալ լիցին առաջի Աստուծոյ ամէն: Հայր մեր: Յիշեցէք զԳրիգոր փեսայն, զայրն Մուլքէ: Ի Թուականութեանս Հայոց (լուսանցքը պատռած է) հանց զայլ զաղ, ելան աշխարհէս վեր ... մեր մեղացն ... որ մարդ ի ճանապարհ ... ոչ կարէր Աստուած ...րին առաջին...»:

«Դարձեալ ողորմի ասացէք ի վերոյ գրեալ զվերջին ստացող(ի), գրոյս որ յեռոյ տուին նորոգել եւ կապել մեղաւոր ե անարժան Մաղաթիացի սուտանուն Խաչեր գրչիս: Աստուածասէր եւ բարեպաշտ հեղահոգի Էրիցակին Մանուշին որ յեռոյ տուեց նորոգել եւ կապել վայելումն տէր Յովանէսին եւ տէր Պաղտասարին, Մովսէսին, Խաչատուրին, ով ոք Հայր մեղայիւ յիշէ ինքն վարձ ի Քրիստոսէ առցէ: Հայր»:

Կողմին վրայ տարբեր գրով՝ «Թվին ՌՃՀԳ արեւելքն սավար եղեւ Խզըլպաշին վրայ, շատ քաղաք առին, շատ գերի բերին, որ եղեալ չէր»:

Մատիտով շեղագիր կայ՝ «1895ին մինչեւ 1904 մեծ ջարդ եղաւ Օսմանցիէն, 80,000 մարդ ջարդեց ...° ան վասեց վերջէն (°), գաղթական հանեց երկրէն 1327—1028=299»:

3.

ՅԱՅՏՄԱՒՈՒՐՔ

ԹՈՒՂԹ՝ 742: ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ՝ 34×25: ԳՐՈՒԹԻՒՆ 26×8+8=16. ԽոկսԻՒՆ: ՏՈՂՔ՝ 24: ԹԵՐԹՔ՝ ՆշանակուՆած 49: ՆԻՒԹ՝ Թուղթ, հաստ ու դեղնորակ: ԿԱԶՄ՝ տախտակ մուք կարմիր կաշիով պատուած, նորոգուած, շատ հաստատուն. հին կազմէն բան չէ մնացած: ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՅ ՊԱՀՊԱՆԱԿ՝ չունի: ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ՝ թերի, քիչ մը ցեցամես եւ լուսանցքներէն վնասուած, հմմտ. վարը: ԳԻՐ՝ բոլորգիր, ընտիր ու յստակ: ԽՈՐԱԳԻՐՔ՝ կարմրագիր: ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ՝ պարզ: ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ՝ ցանցառ եւ աննշան: ԿԻՍԱԽՈՐԱՆՔ, ԽՈՐԱՆՔ եւ ՆԿԱՐՔ չունի: ԴԱՏԱՐԿՔ՝ Թղ· 742բ: ԳՐԻՉ՝ ՎԱՍԻԼ: ՏԵՂԻ՝ Սիս: ԺԱՄԱՆԱԿ՝ ՉԿԲ (1313): ՏԷՐ՝ Ստեփաննոս: ԿՆԻՔ՝ չունի: ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ՝ Թղ· 740ա եւն: ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ՝ սեպհականութիւն Բէյրութի Վեղարաւորներու Մատենադարանին:

Մատեանս է Յայտմաւուրք (*Կիրակոս Արեւելցւոյ*), *սկիզբը թերի*:

Կը պակսի՝ Թղ· 1ա... Արդ առաքեաց զօրականս զի ածցեն կապանօք զսուրբն ի Նիկիա քաղաքէն ի Նիկոմեդիա... եւ զնացեալ կալան զնա ի տեղիքն ուր սովոր էր կալ յաղաւթս»:

Ապա Թղ· 1ա· Նաւասարդ է, եւ վերըստին տաւն ննջման Աստուածածնին (պատռած) *ուր վկայութիւն Միւռոնի* (անընթեռնելի) *Յաւուրս* (նմանապէս) *ամբարիշտ արքային էր սուրբն Միւռոն քահանայն...:*

Թղ· 46բ· «Հոսի Ա· եւ ի Սեպտեմբերի Ժ· վկայութիւն երից քերց կուսանաց Մինոդորա, Մերրոդորա եւ Նիմփոդորա: Այս Գ սրբուհի կուսանքս քոյրք էին հարազատ:

Թղ· 110բ· «Սահմի Ա· եւ ի Հոկտեմբերի Ժ· տաւն յղութեան Եղիսաբէթի եւ վկայութեան Լամպիոսի եւ Լամպիայ: Յաւուրս Մաքսիմիանոսի ամբարիշտ արքային էին սուրբքն...»:

Թղ· 182բ· «Տրէ ամսոյ ի Ա· եւ ի Նոյեմբեր Թ· վկայութիւն Անտոնինոսի: Սուրբ վկայն Քրիստոսի Անտոնինաս էր երկրէն Սուրոնա»:

Թղ· 266ա· «Քաղոց ամսոյ Ա· եւ ի Դեկտեմբեր Թ· Աւետիք Անանայի մաւր Աստուածածնին· զոր ետ հրեշտակապետն եւ յղացաւ ի Յովակիմայ զսուրբ Աստուածածինն: Տաւն է ամենասուրբ կուսին Մարիամայ Աստուածածնին յղութեան»:

Թղ· 340բ· «Արաց Ա· եւ Յունուար Ը· վերստին տաւն Աստուածայայտնութեան եւ վկայութիւն Թէոփիլոսի սարկաւագի: Սա էր ի Լիբիա եւ տարան առաջին բդեշխին...»:

Թղ· 398բ· «Մեհեկի Ա· եւ Փետրվարի Է· վկայութիւն Ռ եւ Գ· վկայիցն, որք ի Նիկոմեդիա կատարեցան: Յորժամ հրամանաւ ամբարիշտ Թագաւորին Մաքսիմիանոսի...»:

Թղ· 458ա· «Արեգ ամսոյ Ա· եւ Մարտի Թ·: Տաւն սրբոյ Քառասնիցն, որք ի Սեբաստիա կատարեցան: Սուրբ եւ փառաւորեալ Ա· վկայիցն անուանքն են Դոմնտիանոս...»:

Թղ· 506ա· «Ահկի Ա· եւ Ապրիլի Թ· վկայութիւն սրբոյն Սահակա(յ) եւ Համազասպա(յ) նախարարացն տանն Արծրունեաց: Այս մեծատոհմ եւ փառաւոր իշխանքս Համազասպ եւ Սահակ...»:

Թղ· 563ա· Մարերի Ա եւ Մայիս Ը· Յիշատակ սուրբ Առաքելոյն եւ աստուածաբան աւետարանչին Յովհաննու, յորում աւուր տապանն բղխէ զմանանայն: Յովհաննէս աշակերտն Քրիստոսի...»:

Թղ· 610ա· «Մարգաց ամսոյ Ա· եւ Յունիսի Է· վկայութիւն սրբոյ եպիսկոպոսին Ողբիանոսի եւ աշակերտացն իւրոց: Երանելի եւ սուրբ եպիսկոպոսն Ողբիանոս:

Թղ· 666ա· «Հրոտից ամսոյ Ա· եւ Յունիս Է· վկայութիւն սրբոյն Ասիոսի եպիսկոպոսին Դորաքիոյ: Յաւուրս Տրիանոսի...»:

Թղ· 733բ· «Աւելեաց Ա· եւ յԱւգոստոս Զ տաւն այլակերպութեան Քրիստոսի է Թափովը լերին: Աւանդապահք խորհրդոյն...»:

Վերջինը՝ Թղ· 739բ· «Աւելեացն է եւ յԱւգոստոս Ժ· վերատին տաւն է այլակերպութեան Տեառն եւ վկայութիւն սրբոյն Անտոնինոսի: Քրիստոսի վկայն Անտոնինոս ազգաւ Ազեքսանդրացի էր»:

Այս կարգին կը կցուի՝ Թղ· 470ա· Յունուարն Աստուծոյ եւ ամենայն սրբոցն նոցոյ նուաստագոյս Կիրակոս վարդապետ Արեւելցի ի վանաց Գետկցի ի միասին հաւաքեցի զվարս սրբոցս Աստուծոյ բոլոր իւրաքանչիւր յիշատակի աւուրց զրեցի եւ համառաւ պատմութիւնս նոցուց, որոյ ոչ էր եղեալ ի գիրս յայսմաւուրցն եւ խառնեցի ընդ նախակարգսն: Եւ ապաչեմ զաւանողաց եւ զգրողաց զրել զայս յիշատակ բանի եւ դուք զրեսջիք ի գիրս կենաց եւ որ բառնայ զմերս ջնջեսցի եւ ինքն ի դպրութենէ կենաց: Եւ եղեւ իրարամին իշխանութեան որդւոյ նորա Լեւոնի: Ի ԿԶ ամի կենաց պանդխտութեան մերում (?), յորում աւարան եղեւ ի փառս Աստուծոյ մեք ՃՀ· անուամբն Աստուծոյ»:

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ·

Թղ· 740բ· (գլխաւոր) (*փառք ամենասուրբ Երրորդութեանն Հաւր եւ Որդւոյ եւ սուրբ Հոգւոյն յաւիտեանս: Գրեցաւ* (*գիրք*) *այսմաւուրքս* (*այս*) *ի Թուականութեանս Հայոց ՉԿԲ* (1313) *ի Հայրապետութեան Տեառն Կոստանդին Կեսարացւոյ եւ ի Թագաւորութեան Աւշին որդւոյ արքային Հայոց Լեւոնի ի քաղաքս Սիս ընդ հովանեաւ Երեք խորան Աստուածածնիս: Ձեռամբ ամենամեղ եւ անարժան սուտանուն Վասիլ դըպրիս: Ի խնդրո(յ) աստուածարեալ առն Ստեփանոս քահանայի, որ մականուն (է) Թլացի կոչի: Քանզի յաւժարութեամբ սրտի ետ գրել զսա իմոյ անարժանութեանս ի վայելումն անձին իւրոյ եւ յիշատակ հոգւոյ: Արդ որք աւկտիք ի սմանէ հայելով ի սա, յիշեսջիք ի Քրիստոս զվերոյասացեալ ստացաւղ գրոցս զՍտեփանոս պատուական քահանայն եւ զծնաւղսն իւր զԼեւոն քահանայ եւ զմայրն իւր զՏիրուհի եւ զեղբայրն իւր զՍիմոն քահանայ տղայահասակ վախճանեալ եւ զամուսնայն տղայահասակ վախճանեալ եւ զամուսինն իւր զԹագեր եւ զդեռաբոյս պատանեակքն զԹորոս եւ զՏիրուհի, զի սոքա ամենեքեան հանգուցեալ են ի Տէր եւ ինքն միայն մնացեալ, որպէս զծառ չոր եւ որպէս երկիր կորդ եւ անպտուղ: (Բառ մը անընթեռնելի) գնացելոյն առինքն պարգեւեսցէ հանգիստ...* (պատռած), *զմնացեալսն ի մարմնի տաղաւարել ընդ հովանեաւ աջոյ իւրոյ: Ընդ նմին եւ զանարժան ոգիս զվասիլ դպիր, գրաւղ գրոց եւ զծնաւղսն իմ, յերեսս անկեալ աղաչեմ յիշել ի Տէր եւ ինքն որ առատն է ի տուրս բարեաց, ձեզ յիշողացդ եւ մեզ յիշեցել(ոցս) եւ ամենայն հաւատացելոց առ հաստարակ ողորմեսցի եւ նմա փառք յաւիտեանս ամէն: Յիշեսջիք եւ զհոգեւոր մայրապետ Ստեփանոս քահանայի զձաւհար յոյժ ծերացեալ եւ տկարացեալ եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս ամէն:*

Գրեթէ իւրաքանչիւր վկայաբանութեան եւ կտորի կցուած է մաղթանք մը կամ յիշեսջիք մը· այսպէս՝ 2ա· «*Աղօթիւք սորա Քրիստոս խնայեա ի մեզ եւ ողորմեա Ստեփանոս քահանայի եւ Վասիլ դպրի* (տողին վրայ աւելցուած՝ «*Առաքելին*») *եւ զեղ փառք յաւիտեանս ամէն*»: Ապա վարի լուսանցքին վրայ «*Սոցին աղաւթիւք Քրիստոս Աստուած ողորմեա վերջին ստացողի սորա, որ զսա ստացաւ յիշատակ հոգւոյ իւրոյ Դաւիթ քահանայն*»: Թղ· 26բ· «*Ողորմեա Ստեփանոս քահանայի եւ Վասիլ դպրի* (աւելցուած «*Առաքելին*») *եւ զեղ փառք յաւիտեանս, ամէն*»: Թղ· 28ա· «*Բարեխաւսութեամբ սուրբ Աստուածածնին եւ սրբուհւոյն Փաւտինեա Քրիստոս Աստուած լուսաւորեա զոգիս ստացողի գրոցս Ստեփանոսի քահանայի եւ զհարազատ եղբաւր նորին զՍիմէոն քահանայի* (աւելցուած «*եւ զԱռաքելին*· *զամուսնոյ իւրոյ*) *եւ զծնողաց նորին: Ընդ նոսին եւ զմեղաւոր զծնողաց նորին: Ընդ նոսին եւ զմեղաւոր մեզ Ստեփանոս եւ Սիմէոն քահանայից* (*ա-*

© National Library of Armenia

ւելցուած՝ «Առաքել»ին զնողի գրոցս եւ Դաւիթ քահանայի) եւ ծնողաց իւրեանց եւ ընդ նոսին ողորմեա Վասիլ դպրի եւ քեզ փառք յաւիտեանս ամէն»: Թղ. 292ա. (կայ)՝ «Եւ զստացող սորա զԱռաքելն եւ զհոգոյ որդի նորա զՍարգիսն եւ զգրաւղ գրոցս...»: Թղ. 300բ. կայ՝ «Առաքելին եւ կնոջ իւրոյ Ռիթային: 311բ. «...Քրիստոս Աստուած յարութիւն պարգեւեսցէ ստացողի գրոցս Ստեփանոս քահանայի եւ ծնողաց նոցին հաւրն Լեւոնի եւ մաւրն Տիրուհի: Ընդ նոսին եւ մեղսաթաւալ գրողի գրոցս Վասիլ դպրի... ապա կայ՝ Գիրքս զայս յեղոյ գնեաց քրիստոսասէր մ(ա)հթ(ե)սի Առաքելն յիշատակ իւր... Թղ. 324բ. կայ սա յաւելուածը՝ զԴաւիթ յիշէցէք ի Քրիստոս, ընդ նոսին եւ Դաւիթ քահանայի եւ մեղաւոր Ներսէսի, ողորմեա Տէր Աստուած: Թղ. 391ա. «Զստացաւղ այսմ տաւի զաստուածասէր բարէմիտ ծերունի քահանայն զՍտեփանոս եւ զհանգուցեալսն եղբայրն իւր զՍիմոն քահանայն աղաչեմ յիշեսջիք ի Քրիստոս եւ զգրաւղ սորին ամէն»: (Տարբեր գրով) «Եւ առաւել զԱռաքելն որ զգիրս գնեաց յիշատակ իւր եւ զՂազար եւ զՍահակ եւ զիս զմեղաւորս. եւ քեզ փառ(ք)»: Թղ. 440ա. «Տէր Յիսուս... ողորմեա ստացող գրոցս Ստեփանոս քահանայի եւ եղբաւր նորին Սիմէոն քահանայի եւ ծնողաց նորին Լեւոն քահանայի եւ Տի(ր)ուհէ եւ որդւոյ եւ դստեր Ստեփանոս քահանային եւ Թորոսի եւ Տիրուհէ, ամէն»: (Ապա)՝ «Եւս առաւել Առաքելին որ գնեաց զգիրքս յարգար ընչից եւ ետ յեկեղեցիս Ս. Թորոս»... (եւ ապա)՝ ...Եւ գրողի գրոցս Վասիլ զպ...: Թղ. 487ա. «Քրիստոս Աստուած ...յարութիւն կենաց պարգեւա Ստեփանոս քահանային եւ ծնողաց եւ եղբաւր իւրոյ Լեւոն եւ Սիմոն քահանայից: Թղ. 491ա. «Ողորմեսցի Ստեփաննոս քահանայի Վասիլ դպրի (յաւելուած) «Եւ Առաքելին եւ կնոջ իւրոյ...»: Թղ. 511ա. (Լուսանցքի վրայ) ... «Ողորմեա տէր Աստուած վերջին ստացողին Դաւիթ քահանային եւ ծնողացն Սահակին եւ Մարիամային»: Թղ. 609բ. ... Պարգեւեա Ստեփանոս քահանայի եւ ծնողաց եւ եղբաւր իւրոյ: Ընդ նոսին եւ Վասիլ դպրի եւ ծնողաց իւրոց» (աւելցուած տարբեր գրով տողերու միջեւ) «Առաքելին գնողի գրոցս»: Թղ. 660ա. (լուսանցքի վրայ եւ տարբեր տառերով) «Եւ փրկեսցէ յամենայն որոգայթից զՍահակն եւ զՂազարն»: Թղ. 693բ. «Ողորմեա Ստեփանոս քահանայի» (աւելցուած) «Առաքելին եւ Դաւիթ քահանային» «Եւ Վասիլ դպրի եւ ծնաւղաց իւրեանց»: Թղ. 724ա. «Քրիստոս Աստուած հաստատուն պահեա զեկեղեցիս Հայաստանեայց եւ ողորմեա Կիրակոս վարդապետի եւ Վասիլ դպրի» (նորէն՝ Եւ Առաքել գնողի գրոցս»: Թղ.. 733ա. եւ 740ա. համաման): Թղ. 741բ. կայ տարբեր տառերով գրուածք մը, վնասուած, բովանդակութիւնը խնդրուածք յիշման Ստեփանոսի եւ Սիմոնի համար: Զայն կը ջանայ ընթեռնուլ Հ. Յովհ. Մրսրբեան եւ կը յաջողի. վերջին մասն տարբեր գրով. «Տէր Գրիգոր զԲիւրկաղաւրն ի Ֆրանկնոյն փոխեց ի հայ բառնայ գիրս կապած (էր՝ (ես՝ զայն այլ ճարակայր է) ու զտայ խիստ դժար ու տվի գրել ու զնել ի գիրքս»: (Ապա կայ) «Ամբողջովին տասնուերկու ձեռագիրներ Պեհեսնիու եկեղեցուն սեփական ցուցակագրեցի եւ յիշատակարաններն ընդօրինակեցի: Ամբողջովին Ս. Փրկիչ եկեղեցւոյն մէջ զարակին մէջ զեղեալ տուի: 1903 Հոկտ. Աղան վարդապետ»: Թղ. 742ա. (տարբեր տառերով) «Փառք համադոյ եւ միասնական (պատռած) Երրորդութեան Հաւր եւ Որդւոյ եւ Սուրբ Հոգւոյն (պատռած) Արդ վերստին նորոգել եւ կազմել երեսս Խաչուկն զԱմաւուրքս իւր եւ մաւրն մեծ Խաթունին եւ իւր եղբաւրն Թորոսին եւ որդւոյն Վարդերեսին. յիշատակ հոգւոյ իւրեանց եւ Թուին Բ. Ֆլորի եւ վերստին կապել տուին: Ով կարդացողք ողորմի ասացէք եւ թողութիւն մեղաց խնդրեցէք եւ յաղաւթս ձեր յիշեցէք զինքն եւ զիւր ննջեցեալքն, ամէն: Նորոգեցաւ գիրքս ի թուականութեան ՋՂԷ (1548) ձեռամբ անարժան Կիրակոսիս, որ անուանս քահանայի է եւ գործ ոչ ... թողութիւն մեղացն խնդրեցէք (պատռած) Կոստանդին իրիցուն, որ շատ աշխատեցաւ ի Ցայսմաւուրքս, ամէն»:

Թղ. 203բ. «Ցայսմ աւուր անաւրէն եւ աստուածուրացն Պելարզուն, արեամբ նահատակեալ էսպան զամեղ գառն եւ զաղայհատակ Հայոց ոմեւոն եւ զբազմայ չարչար զԱւագ Պարոնն Հեթում, որում յիշատակ նոցա աւրհնութեամբ եղիցի եւ ողորմեսցի նոցայ Քրիստոս ամէն»:

Թղ. 394ա. (տարբեր գրով, ինչպէս նախորդը) «Սա ի Պէհէսնի քաղաք, որ յառաջմանէ ասէին Քօլուք միարայ փլաւ. Ղարայ-

ճոն տունն ներքին վրան դարձաւ, զՂազանճոց տունն փլաւ, իսկ ներքեւ Ա. հարս, Ա. աղջիկ մնաց: Դարձեալ աղջիկն Գ. ժամ հոգւոյ ներքեւ մնաց: Աստուծոյ կարողութեամբ ողջ եւ առողջ ելաւ, մէկ տեղն չի ցաւաւ: Դարձեալ հարսայ ելաւ աղջիկն Գ. ժամ յետոյ եւեւ ողջ առողջ: Ոչ կարես պատմել Աստուծոյ սքանչելագործութիւնն: Թվին ՌՃՂին, Յունուարի Լ. օրն չարաթ»:

Թղ. 398բ. Ցայսմ աւուր հանկեաւ ի Քրիստոս Թագաւորն Հայոց Լեւոն որոյ յիշատակ նորայ աւրհնութեամբ եղիցի, ամէն»:

Թղ. 742բ. (շեղագիր) «Վերջին անգամ Պէյրութի մէջ 1951 տարւոյ Յունիս ամսուան ընթացքին Հայր Յովհաննէս Վ. Մրսրբեանի խնամքով Ցայսմաւուրքիս կազմը նորոգուեցաւ, նոր՝ կարմրագոյն կաշին անցուեցաւ եւ առաջին ու վերջին էջերուն եղերքները, որ փտած էին, բարակ՝ թափանցիկ թղթով պահպանուեցան: Գրքիս թուղթերը ճշգրտապէս թուարկուեցան 1–742 նոյն Հ. Մրսրբեանի կողմէ եւ ամբողջ գիրքը ուսումնասիրուեցաւ[1]:

Ետեւի կողքին ներքին կողմը փակցուած թուղթի մը վրայ կայ՝ «Le Rév. P. Basile de Diarbékir (ancien Amida) actuéllement supérieur à Mézéré (Karpout en Arménie) m'a envoyé ce livre 27 Juin 1927. C.est le recuil des vies des saints orientaux et occidentaux. Il a été écrit dans la ville de Sis (Սիս) en 1313. P. Benoît, Capucin de Karput»: Իսկ առջեւի կողքի ներսի դին կայ՝ շեղագիր՝ «Այս գիրքը գրուած է Փրկչին Թուականին 1313ին»:

4.

ՄԱՇՏՈՑ

ԹՈՒՂԹՔ՝ 166: ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ՝ 16×11: ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ 11×7: ՏՈՂՔ՝ 14: ՆԻՒԹ՝ տկար եւ թխագոյն թուղթ: ԹԵՐԹՔ՝ նշանակուած 13: ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ՝ բաւական լաւ, ցեցամեաս եւ ջուր տեսած: ՄԱԳԱՂԱԹԵՆՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿ՝ չունի: ԿԱԶՄ՝ տախտակ՝ վրան կաշի քաշուած, ունեցած է զարդեր, որոնցմէ, ինչպէս փականքներէ այժմ զրկուած է: ԳԻՐ՝ բոլորգիր, պարզ: ԽԱՐԱԳԻՐՔ՝ կարմրագիր: ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ՝ միջակ բաներ: ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ՝ խեղճ բաներ: ԿԻՍԱԵՈՐԱՆՔ՝ թղ. 11ա. անշուք: ԽՈՐԱՆՔ ՆԿԱՐՔ՝ չունի: ԴԱՏԱՐԿՔ՝ թղ. 1ա, 7բ, 9ա, 161բ, 162բ, 165բ: ԺԱՄԱՆԱԿ՝ ՌՃԻԸ (1678): ԳՐԻՉ՝ Գրիգոր: ՏԵՂԻ՝ Ատանա: ՏԷՐ՝ Պետրոս: ԿԱԶՄՈՂ՝ գրիչը: ՑԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ՝ թղ. 159ա: ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ՝ կը պատկանի Բէյրութի վեղարաւորներու Մատենադարանին:

Մատեանս է Մաշտոց, ուր կան՝

Թղ. 10բ. «Կանոն մկրտութիւն առնելոյ»: Թղ. 26բ. «Եւ յետ այնորիկ սկսանի գրոշմել սուրբ մեռոնաւն»: Թղ. 31ա. «Կանոն աւրհնելոյ»: Թղ. 32ա. «Կանոն հասարակաց հարսանեաց»: Թղ. «Կանոն հաղորդ տալոյ»: Թղ. 53ա. «Կանոն զամենայն վաղջանեալսն ուղարկել ի Քրիստոս»: Թղ. 132ա. «Աւրհնութիւն աղի»: Թղ. 133ա. «Կանոն խաղող աւրհնել»: Թղ. 137ա. «Կանոն նոր գիրք աւրհնելոյ»: Թղ. 140ա. «Կանոն ջրհոր եւ զոր ի նմա ջուր սրբոյ եւ ջրաշեղջի»: Թղ. 149ա. «Գանձ թաղման ննջեցելոց ի Առաքել Վ.է ասացեալ: Այսաւր եհաս հրաման ի յարարչէն, մահու հրաւէր մարմնոյս հոգեկէն»: Թղ. 151բ. «Ողբ մեռելի անուշ եղանակաւ. Երկէ հողվերօքն անցա, անուշ եղանակաւ. Երկէ հողվերօքն անցա, հոտ ատի զբիմս իմ կափուցի»: Թղ. 153բ. «Ողբ մեռելի անուշ եղանակաւ. Ես գիտէի զաշխարհս ինձ մուլք էր տրված, ուտէի խմէի հետ իմ սիրելեաց»: Թղ. 155ա. «Տաղ վասն տղամեռելի. Արթունք զուարթունք, բանին բանաւոր ծիծռունք»: Ապա Աւետարանի, տաղերու եւ չարականի մասեր, անկարեւոր:

ՑԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ.

Թղ. 159ա. (Գլխաւոր) «Փառք քեզ անսահման անուն եւ անզուգական անճնաւորութիւն, Հայր եւ Որդի եւ սուրբ Հոգի ամենայն արարածոց ամէն: Արդ գրեցաւ աստուածախուռմ տառս, որ կոչի Մաշտոց, զոր արարեալ է մեծ բարունապետին Մեսրոպայ թարգմանչին որ զաղափարեալ ունի յինքն զխումբս առաքելական եւ մարգարէական եւ վարդապետական, որով կատարի կարգ քրիստոնէական, որ է խորհուրդ եօթնարփեան Հոգւոյն զօրութեան, որով զարդարի կաթողիկէ կամար սեփական, հաստատեալ սեամբք եօթնեակ Հոգւոյն մաքրական, որով ազատիմք յեւթնչափ մահացու մեղացն ախտակրքական, եւ սրբիմք եւ լինիմք տաճար սուրբ Երրորդութեան ճաշակմամբ սուրբ

[1] Մրսրբեան Հ. Յովհաննէս վարդապետը այս ձեռագիրը խնամով ուսումասիրած եւ ցուցակագրած է. հմմտ. Bulletin Arménologique deuxieme, cahier, Beyrouth 1953 էջ 155–188): Բայց մեր այս ցուցակագրութեան մէջ կան լրացուցիչ եւ յաւելեալ մասեր:

© National Library of Armenia

մաքրմնոյն եւ արեան Որդւոյն Աստուծոյ մաքրական։ Բայց դրեցաւ ի Թվականիս մերում ՌՃԻԸ (1679) ի մայրաքաղաքն յԱստանայ ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին եւ սուրբ Ստեփաննոս եկեղեցեացս։ Զեռամբ անարժան հող եւ մոխիր սուտանուն Գրիգորի, որ զանունս ունիմ եւ գործս ոչ։ Եւ դրեցի զսա յիշատակ իմ եւ մեր ննջեցելոցն հոգւոցն ի վայելումն տէր Պետրոսին։ Տէր Աստուած բարով վայել տացէ իւրեանն ամէն։ Եւ դարձեալ յիշեցէք ի սուրբ յաղօթս ձեր զհայրն իմ եւ զմայրն իմ եւ զորդին իմ զկարապետն եւ զորդին իմ զԱւագն, որ հանգուցեալ է առ Քրիստոս եւ զպետրոս Թոռն իմ եւ զկողակիցն իմ զՇամին եւ զմեզ ուսուցանող վարպետին իմոյ զտէր Միքայէլ քահանայն եւ զտէր Մկրտիչն եւ զամենայն արեան մերձաւորքն մեր յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր, ամէն։ Հայր մեր որ յերկինս։ Եւ դարձեալ կու խնդրեմ քեզանէ, որ յորժամ մատուցանես յիշեա ի սուրբ պատարագն, զիս զանարժանս եւ զորդին իմ զԱւագն, որ հանգուցեալ է առ Քրիստոս եւ զամենայն յարեան մերձաւորքն իմ ամէն։ Եւ դարձեալ զԹորոս զաշակերտն իմ յիշեա ի սուրբ յաղօթս քո»։

Թղ· 1ա· շեղագիր կայ՝ «Նուէր Մեղրէի աղգ· եկեղեցիին» Սարգիսին ... (բառ մը անընթեռնելի)։

5.

ԿԱՆՈՆԱԳԻՐՔ

ԹՈՒՂԹՔ՝ 152։ ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ՝ 21×16։ ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ 17×12։ ՏՈՂՔ՝ 26։ ՆԻՒԹ՝ ամուր եւ թխոնրակ թուղթ։ ԹԵՐԹՔ՝ 11։ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ՝ բաւական լաւ պահպանուած, բիչ մը ցեցակեր, վերակազմելու ատեն թղթերու եռեւառաջութիւն տեղի ունեցած է։ ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿ՝ չունի։ ԿԱԶՄ՝ տախտակ, վրան՝ կաշի, սեւ, անզարդ։ ԳԻՐ՝ բոլորգիր, յստակ։ ԽՈՐԱԳԻՐՔ՝ կարմրագիր։ ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ՝ պարզ։ ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ՝ պարզ։ ԽՈՐԱՆՔ՝ չունի։ ԿԻՍԱԽՈՐԱՆՔ՝ բանի մը հատ, միջակ բաներ։ ՆԿԱՐՔ՝ չունի։ ԴԱՏԱՐԿՔ՝ թղ· 1ա, 152ա–բ։ ԺԱՄԱՆԱԿ՝ ժէ՞ դար։ ԳՐԻՉ եւ ՏԵՂԻ՝ անծանօթ։ ՏԷՐ՝ Զաքարիա։ ԿԱԶՄՈՂ՝ անյայտ։ ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ՝ թղ· 151 բ։ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ՝ կը վերաբերի Բէյրութի Վեղարաւորներու Մատենադարանին։

Մատեանս է Կանոնագիրք, *ուր կան՝*

Թղ· 2ա· «Յառաջաբանութիւնք առաքելական կանոնաց։ Սահմանք եւ կանոնք, զոր եղին աշակերտքն Քրիստոսի յետ վերանալոյ...»։

Թղ· 11ա· «Կատարեցաւ կանոնք առաքելականք։ Եւ արդ զայս ամենայն զոր ինչ կարդեցին...»։

Թղ· 16ա· «Կանոնք սահմանք Թաթէոսի առաքելոյն», Գլ· ԼԲ։

Թղ· 21բ· «Կանոնք Փիլիպպոսի առաքելոյն։

Թղ· 22բ· «Կանոնք զոր եղին սուրբ հարքն...»։

Թղ· 24բ· «Կանոնք Նիկիականք»։

Թղ· 24բ· «Այլ կանոնք Նիկիականք»։

Թղ· 29ա· «Անկիւռիեա կանոնք, Գլ· Ի»։ Թղ· 31բ· «Կեսարիայն կանոնք, Գլ· Ժ»։ Թղ· 32բ· «Կանոնք Նիոյկեսարոյ, Գլ· Ի»։ Թղ· 34բ· «Գանգրա կանոնն Գլ· ԻԴ»։ Թղ· 38ա· «Անդիոքայ կանոնք, Գլ· ԻԳ»։ Թղ· 40բ· «Դարձեալ նոցին կանոնք երկրորդ»։ Թղ· 41ա· «Ղաւոդիկեցոց կանոնքն, Գլք· ԾԵ»։ Թղ· 43ա· «Սարդիկէի կանոնքն, Գլք· ԻԱ»։ Թղ· 44ա· «Կոստանդինուպօլսի կանոնք Գ»։ Թղ· 44բ· «Եփեսոսի սուրբ ժողովոյն կանոնքին Գլ· Զ»։ Թղ· 44ա· «Դարձեալ նոցա այլ կանոնք ԺԶ»։ Թղ· 45բ· «Նիկիայ սուրբ ժողովոյն մնացորդ կանոն»։ Թղ· 46ա· «Հարցմունք պէսպէս եւ պատասխանի Աթանասի Աղէկսանդրացւոյ եպիսկոպոսի սորին կանոնիս, Գլ· Ղ»։ Թղ· 57ա· «Գիր կանոնական մեծի եւ դիտնականի երանելոյն Բարսղի եպիսկոպոսին Կեսարացւոյ, Գլ· Ծ»։ Թղ·· 64ա· «Դարձեալ սրբոյն Բարսղի վասն հեռանալոյ յազգային կին առնելոյ»։

Թղ· 65ա· «Գիր կանոնի երանելոյն Եպիփանու Կիպրացւոյ մեծի եւ առաքինոյ մարգարէի եւ նշանագործի Գլ· Գ· վասն քահանայից եւ սարկաւագաց»։

Թղ· 68ա· «Կանոնք սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին Գ· Լ»։

Թղ· 69ա· «Կանոնք սրբոյն Ներսէսի Հայրապետին· կան· ԼԳ»։

Թղ· 71ա· «Դարձեալ եւ այս կանոնք յաւուրս Ներսէսի մեծի եւ Ներշապհոյ Մամիկոնէից եպիսկոպոսի, Գլ· ԼԷ»։

Թղ· 74ա· «Սահմանք եւ կանոնք սրբոյ Սահակայ Հայրապետին, զիր աւանդութեան յաղագս կարգի» թերի ինչպէս եւ՝

Թղ· 76ա· Շահապիվանի ժողովի կանոններու մէկ մասը։

Թղ· 83ա· «Նորին կանոնք Գլ· ԺԹ»։

Թղ· 84բ· «Կանոնք Մովսէս քերթողահօրն բան հարցողաց Գլ· ԺԵ»։

Թղ· 86ա· «Կանոնք Տեառն Սիոնի Հայոց կաթուղիկոսի· Գլ· ԺԶ»։

Թղ· 87ա· «Կանոնք ժամահարաց, խրատք զգուշութեան»։

Թղ· 89ա· «Սրբոց կաթողիկոսաց եւ այլ հոգեշնորհ վարդապետաց· կանոնք եւ խրատք զգուշաւորք քահանայից»։

Թղ· 92ա· Հարցմն պէսպէս խոստովանութեան բանից եւ սահմանաց եկելոց ի զգուշութիւն, զոր հարցեալ համբակ քահանայ, որոյ անուն Արքայութիւն կոչի զԴաւիթ ոմն քահանայ գիտնական յոյժ· Հարցումն պէսպէս եթէ զի՛նչ է որ յարարածս Աստուծոյ ոմանք սուրբ կոչեցան եւ ոմանք անծոյ ոմանք սուրբ· Պատասխանի նորին»։

Թղ· 118ա· կ'ընդմիջի եւ ապա Թղ· 135ա կը շարունակուի, ինչպէս Թղ· 121ա շարունակուին է Ս· Սահակի կանոններու, այսպէս՝ Թղ· 121ա· «Մեծ եւ երանելոյ Սահակայ Հայոց Հայրապետի յաղագս քորեպիսկոպոսաց թէ պարտ է զկանոնական կարգս հաստատուն պահել»։ Թղ· 124ա· «Կանոն սրբոյն Սահակայ Հայոց կաթողիկոսի· Լրումն հաւատոյ ամենայն աշխարհի Հայոց մեծաց, Գլ· ԺԹ»։

Թղ· 128ա· «Սահմանք եւ կանոնք կարգի Աստուծոյ եւ սրբոյ եկեղեցւոյ, զոր եղին վարդապետք Հայոց ի նոյն լրութիւն ...» այս Շահապիվանի ժողովի առաջին մասն է, հմմտ· վերը Թղ· 76ա· շարունակութիւնը։

Թղ· 136բ· «Սահմանք եւ կանոնք սրբոյն Եղիշայի առ ի խրատս ամենայն մարդկան»։

Այս՝ կիսատ կը մնայ, զի կազմելու ատեն չփոթութեամբ առջեւը դրուած է եւ անկէ կը շարունակուի հմմտ· Թղ· 119ա· արդէն գլուխ կը տրուի՝ «ԺԸ թերթ ետեւ դարգեր գիտ հօն»։

Թղ· 137ա· «Ներսէսի Հայոց կաթողիկոսի· Ընթեռնելով զիմ գիրատս աստիճանաց ազգականութեան...» (պատկերով՝ գծերով)։

Թղ· 137բ· Վասն աշտիճանաց ազգականութիւն յերրորդ գրոցն Տիտոսի առաքելոյն»։

Թղ· 138բ· «Ամենայն առաքինութեամբ զարդարեալ եւ կատարեալ... Յակոբ վարդապետի Ղրիմեցոյ ասացեալ յաղագս ազգականութիւն (պատկերներով՝ տախտակներով)։

Թղ· 148բ· «Հարցումն ուսումնասիրաց եւ պատասխանիք սրբոց վարդապետաց։ Քանի՞ են գործք առաջին աւուրն»։ Վերջ Թղ· 151ա·

Թղ· 147ա· «Ազգականութեան» կտորին վերջը կայ՝ «Արդ ով ընդերձողք եւ հեղահոգիք հայր, ընկալարուք զսակաւ ընծայս ի տխեղծ մատանց եւ անարժան անձէ ի Յովանէս տրօտպ եպիսկոպոսէ իբրեւ զիէրեւէչս այրոյն լումայի ի ձերում յընթարձակութեան եւ զպակասն լցէք եւ զաւելորդն կշռեցէք...»։

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ·

Թղ· 151ա· (Գլխաւորը) «Փառք.... Զոր մեծաւ ցանկութեամբ սիրեցեալք սեռն սիրով սրտի զրժշկարանս զայս հոգոց ես անարժանս եւ անպիտանս ամենայնի եւ անպիտան ծառայ տէր Զաքարիային եւ որդի տէր Վահանին, յիշատակ է Այվազ մելիքին կողակից Հասանայ երիքինին։ Դարձեալ աղաչեմ զձեզ ով քահանայք եւ եղբարք սուրբ եկեղեցւոյ, որ տեսանէք զսայ կարդալով կամ աւրինակելով յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր զանարժան Զաքարիայ քահանյ(ի)ն եւ զծնողսն իւր եւ զեղբայրքն եւ զամենայն արեան մերձաւորացն, յիշեցէք ի Քրիստոս Աստուած, որ ետ ըզել զդիրս վայելումն անձին իւրոյ եւ իւր յիշատակ եւ իւր ծնողաց ինքն գրէ ի զղրութիւն կենաց եւ նորոգէ ի զարդ անկողոպտելի· ամէն։

Թղ· 2ա· Վարի լուսանցքի վրայ՝ «Ով եղբայր, ի թանգագիտ մէջն ա քիչ նման կեղեւ լից եւ եթէ, որ սեւ լինի»։

Թղ· 1բ· (Տարբեր գրով) «Թ· ՌՃԺԴ(՞)

Գերիս գրեալ ի գերողէն,
Մերկեալ ի սպառ, եղէ անդէն,
Ի դուբ մահուան խկոյն անկայ,
Եօթնեակ զեսօքս կապեցայ,
Կեղծեալ Դալիէն խափեցայ,
Զաչս իմ արար կոյր խարխափա,
Տրքուն լալուն միշտ յարակա,
Ցորմէ ի յորմն չրջակայ
Ցայսմ աշխարհիս տանս լալի,
Դառնաճաշակ եւ թիւնալի,
Ցօր մի չի տեսի զիս բերկրալի,
Գէորգ խըզճուկս մեղսալի»։

© National Library of Armenia

6.

ՀԱԻԱՔԱԾՈՅ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՆԻԽՈՅ

ԹՈՒՂԹՔ՝ 163 (+83 էջք)։ ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ՝ 16×11։ ԳՐՈՒԹԻՒՆ 12×7։ ՏՈՂՔ՝ 16։ ՆԻԽ՝ թուղթ, ամուր։ ԹԵՐԹՔ՝ նշանակուած 21։ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ՝ լաւ վիճակի մէջ։ ԿԱԶՄ՝ տախտակ վրան կաշի քաշուած եւ զարդարուած գծերով։ ԳԻՐ՝ նօտր։ ԽՈՐԱԳԻՐՔ՝ կարմրագիր։ ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ, ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ, ԿԻՍԱԽՈՐԱՆՔ, ԽՈՐԱՆՔ եւ ՆԿԱՐՔ՝ չունի։ ԺԱՄԱՆԱԿ՝ ԺԸ դար։ ԳՐԻՉ, ՏԵՂԻ, ՏԷՐ ԿԱԶՄՈՂ՝ անծանօթ։ ՑԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ՝ չունի։ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ՝ կը պատկանի Բէյրութի Վեղարաւորներու Մատենադարանին։

Մատեանս է՝ Հաւաքածոյ,

Թղ. 1–163. Ձեռագիրը եւ էջ 1–88 տպաղիր, որ կը սկսի «Այսոքիք են տեղիք ամենայն տնօրինակաց Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի որ ի սուրբ եւ ի աստուածարնակ մայրաքաղաքն Երուսաղէմ»։

Ձեռագիրը կը սկսի Թղ. 1ա. «Յակոբ նահապետ աշխարհահեթանոսաց ասաց զԲրիստոս. Եսայի ասէ յանուն նորա հեթանոսք յուսացին»։

Թղ. 43ա. Նորին յաղագս ծննդեան Տեառն. Եղբայր Տեառն Յակոբոս տաւն կարգեաց զծնունդն եւ զմկրտութիւն»։

Թղ. 128ա. «Տէր Ստեփանոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի եւ ուղղափառ վարդապետի հակաճառութիւն ընդդէմ այնոցիկ, որք զմի եւ զանբաժանելի բնութիւն Որդւոյն Աստուծոյ ժպրհին յանդգնաբար քակել եւ յԲ. հարանել անդ անձինք, կամք, կիրք եւ գործք, առաջին ձեռնարկութիւն սակաւ ինչ նախադրութիւն բանիս, Գլ. Ա. Կացոյց զմեզ ի ներքոյ մեծի սպասու հարկաւորութեան տնտես լինել բանին»։ Թղ. 130բ. «Երկրորդ ձեռնարկութիւն ... Թղ. 149ա. Ութերորդ ձեռնարկութիւն տեսութիւն ի խորհուրդ նաւակատեաց Ե. աւուրն... ի խնդրոյ Բարսեղ վարդապետի որդւոյ Սմբատայ Բ. բարեպաշտի։ Գլ. Է. Նորոգող տիեզերաց»։ Վերջ՝ Թղ. 163ա։

Ցիշատակագրութիւնք չունի. Թղ. 160բ. լուսանցքի վրայ չեղագիր կայ՝ «Հայկ Տէր-տէրեան»։

Ծանօթ. Վեղարաւորներու վանատան մէջ կայ հայերէն ուրիշ Ձեռագիր մըն ալ, որ շատ վնասուած ապականած գրեթէ փոշիացած է, որով չբացուեցաւ, որ չըլլայ թէ փշուր փշուր ըլլայ։

Հ. Հ. ՈՍԿԵԱՆ

ԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆԴՈՍՏՆԸ

Յետպատերազմեան շրջանին Հայաստանի մէջ

Սրտի մեծ ուրախութեամբ կը գիտենք մայր Հայրենիքի նուաճումները գիտական ասպարէզի մէջ այս աւելի քան տասնեակ մը տարիներուն։ Յաջորդաբար մեր ձեռքը կը հասնին բաւական մեծ թուով հատորներ, որոնք իրենց բովանդակութեամբ շատ հետաքրքիր են։ Դժբախտաբար մեր արտասահմանի մամուլը հազիւհազ հատուկտիր երկերու մասին երբեմն անդրադարձումներ կ'ունենայ։ Ա՛ս տեսակէտով ալ Հանդէս Ամսօրեան իբր բանասիրական թերթ բնականաբար կը սպասուէր, որ աւելի մերձուստ շահագրգռուէր եւ յաճախ այդ տոհմիկ գիտականներու գործերը գիտական աշխարհին ծանօթացնէր, գնահատական եւ քննական տեսութեամբ։ Ինչ որ տարիներու ընթացքին զանց առնուած է, այժմ այս վերնագրով կը փութանք գիտական բանասիրական կարեւոր երկեր ներկայացնել, անոնց արժէքը նաեւ թերութիւնները վեր հանելով։

ԱՐԱՐԱՏ ՂԱՐԻԲԵԱՆ.— Հայ Բարբառագիտութիւն Հնչիւնաբանութիւն եւ ձեւաբանութիւն Երեւան 1953, էջ 457։

Աճառեան այս գիտական ճիւղին իբր ռահվիրան 1909ին Ֆրանսերէն լեզուով Classification des dialectes arméniens *եւ ապա 1911ին աւելի ընդարձակ Հայ Բարբառագիտութիւն գործերով դծեց այն ուղին, որուն վրայէն պիտի ընթանային յաջորդ բարբառագէտները։ Այդ թուականէն սկսեալ նորանոր մենագրութիւններ առանձին առանձին բարբառներու մասին հրապարակ ելան, սակայն ընդհանուր բարբառագիտութեան ամփոփ ուսումնասիրութիւն մը կը պակսէր։ Ա. Ղարիբեան իր այս գործով այդ թերին կը լրացնէ։*

Իր Առաջաբանին (2–4) մէջ մի քանի խօսքով կը բացատրէ թէ գրական լեզուի ազդեցութիւնը տակաւ բարբառներու անհետանալուն պատճառ կ'ըլլայ, ուստի հարկ է շտապել, տակաւին կենդանի բարբառներ ուսումնասիրութեան առարկայ դարձնել եւ կորուստէ փրկել։ «Աշխատելով այդ բնագաւառում, մեր համեստ ուժերով փորձում ենք գէթ մասամբ հատուցել այն վնասի փոխարէն, որ մեր ձեռքով մառականութիւնը հասցրել է հայագիտութեան»։ Այսպիսի

ինքնախոստովանութիւններ դժբախտաբար յաճախակի են մեր հայրենի երկրին ընդդիմադիր գիտնականներու ալ մօտ։ Պատճառը հարկ չկայ մատնանիշ ընել։

Ա. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

1. ՄԵԾ ԲԵԿՈՒՄԸ ԼԵԶՈՒԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

(էջ 5–30)

«Ոչ միայն Ստալինի «Մարքսիզմը եւ լեզուաբանական հարցերը» գործին ազդեցութիւնը ուրուս կամ համայնավար լեզուաբաններու վրայ։ Այս տեղ կը պարզուի թէ Ն. Մառի Յաբեթաբանութեան՝ խառնածին լեզուներու խաչաձեւումի գրութեան տիրապետութեան պատճառով աւելի քան մի քանի տասնեակ տարիներու ընթացքին այս մարդին մէջ ոչ մի առաջդիմութիւն տեղի ունեցած է Ռուսաստանում։ Ընդհակառակն այդ գրութիւնն իբր նիւթապաշտ-մարքսիստ լեզուաբաններէ որդեգրուած ուղղութիւն հանդիսացած է եւ նոյն իսկ առողջ մտածող գիտնականներու յաճախ մղձաւանջ դարձած։ Այժմ Ստալինի՝ համայնավար կուսակցութեան ղեկավարի գրութիւնն այդ վնասաբեր կաշկանդումներէն զերծնք ազատած է։ Մի առ մի առաջ կը բերուի Ստալինի կողմէ գծուած «Մարքսիզմը եւ լեզուաբանութեան հարցեր»ու նոր ուղին, որուն վրայէն պարտաւոր էին ընթանալ բոլոր համայնավարները։ Թոյլատրուած խորհրդային լեզուաբանները։ Թոյլատրուած այդ ուղին համեմատաբար շատ աւելի ազատութիւններ կը շնորհէ, աւելի ինքնակայ խորհելու եւ գրելու։ Այս տեսակէտէ պէտք է ուրախակից ըլլալ երբեմնի մոլեռանդ մարդական Ղարիբեանի։

Այս ներածականին մէջ դժբախտաբար ընթերցողը կը զգայ թէ Ղարիբեան տակաւին չէ կրցած թօթափել կուսակցական կաշկանդումները։ Ան նիւթին չի մերձենար առարկայական ոգիով, այլ կուսակցական ոգին է դինքն առաջնորդողը։ Արեւմտեան լեզուաբանութեան համեմատական ուղղութիւնը գնահատելով հանդերձ, կը գտնէ հեղինակը, թէ Բուրժուական ժամանակաշրջանի լեզուաբանութիւնը չկարողացաւ լուծել լեզուի եւ լեզուաբանութեան ամենահիմնական եւ կարեւոր պրոբլեմները (6)։ Այդ հարցերը լուծողը կը հանդիսանայ Ղարիբեանի համամատ «Մեծն Ստալին»։ Զենք գիտեր թէ Ղարիբեան, որ այնքան լրծնաշուրթն փառաբանած էր Ստալինի «հանճարեղ» գործը, այսօ՞ր ալ ստիպուած է նոյն մտքին ծառայել։ Ամէն պարագայի կը մաղթենք որ մեր հայ տաղանդաւոր գիտնականները, նաեւ համայնավար իշխանութեան մը տակ պատեհութիւնն ունենան իսկական գիտնականի ազատ շունչով մերձենալու հետազօտելիք առարկաներու։ «Հանրայայտ է որ ոչ մի գիտութիւն չի կարող զարգանալ եւ առաջդիմել առանց կարծիքների պայքարի, առանց քննադատութեան ազատութեան» (Ստալին, Մարքսիզմը եւ լեզուաբանութեան հարցերը, Երեւան 1951 էջ 70)։

2. ՄԵԾ ՇՐՋԱԴԱՐՁԸ ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

(էջ 31–36)

Հայագիտութիւնը հայ գրերու գիւտէն կը սկսի, կ'ըսէ Ղարիբեան, եւ տակաւ կը զարգանայ Զ, Է, Ը եւ յաջորդ դարերուն. մինչ Միջին դարուն «Համարեա չզարգացաւ հայագիտութիւնը, որովհետեւ նրա վրայ իշխում էր եւ նրան կուրացնում բոլոր գիտութիւնները կուրացնող աստուածաբանութիւնը»։ Եթէ այս վերջին բառին փոխարէն «մարքսիստական ուսմունքը» դնենք, այն ժամանակ ճշմարիտ իրողութիւն մը արտայայտուած պիտի ըլլար։ Այլազգ անիրաւ է ան առարկայական գիտութեան առջեւ, զի Միջին դարուն ունեցած ենք հայագիտական մարզին մէջ, իր ըմբռնած իմաստով, նշանաւոր դէմքեր, Գրիգոր Մագիստրոս մը, Վարդան Արեւելցի, Արիստակէս վարդապետ, Գէորգ Սկեւռացի, Յովհաննէս Երզնկացի, Եսայի Նչեցի, Առաքել Սիւնեցի եւն։

ԺԹ. դարն է յատուկ իմաստով հայագիտութիւնը կերպաւորողը։ Շնորհիւ Հիւբշմանի 1875ի «Հայկ. Ուսմունք» գործին կ'ուրուի Հայերէնի գիրքը հնդեւրոպական լեզուախումբի մէջ։ Այնուհետեւ այդ ուղղութեամբ յաջորդաբար հրապարակ կու գան կարեւոր երկասիրութիւններ, նոյն ինքն Հիւբշմանի, Տէրվիշեանի, Մէյէի, Պեդերսէնի, Լիդէնի, Կարստի եւ այլ լեզուաբաններու գրութիւնները, որոնց պակը կը կազմէ Աճառեանի կոթողական գործը, հոչակաւոր Արմատական բառարանը։

Հակառակ ազդեցութիւն գործելոյն Ն. Մառի եւ անոր հետեւողներու գրութիւններ, որոնք հիմն ունէին Մառի խառնածին

© National Library of Armenia